

Г.І.Зеленько

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО КЛАСУ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

У пропонованій статті аналізуються фактори формування, рекрутації та ротації політичного класу в країнах Центрально-Східної Європи, серед яких автор виділяє характер переходу від авторитарного політичного режиму до демократичного; люстрацію, як процедуру, яка істотно вплинула на якість політичного класу; виборчу систему, яка докорінно змінила процедуру рекрутації представників правлячого класу; форми приватизації, застосовані в країнах ЦСЄ, які сприяли формуванню класу власників, що безпосередньо вплинуло на характер демократичного транзиту в країнах ЦСЄ.

G.Zelenko. Factors of forming of political class in the countries of Central and Easten Europe. *In the article factors of formation, addition and rotation of political class in the countries of Central and Easten Europe are analysed. The author points out the character of transition from authoritarian political regime to democratical; lustration as a procedure that influence on the quality of political class; election system which change the procedure of addition of representative pursons of ruling class; the form of privatization in the countries of Central and Easten Europe which promote the formation of owner class that influenced on the character of democratic transit in that countries.*

Добре відомо, що владні відносини відігравали роль стратифікуючих і класоутворюючих факторів протягом усієї історії існування людства. Загалом алгоритм владарювання не змінився: ті, що мають владу, тим самим мають здатність управляти су-

спільством, впливати на поведінку його членів, їх вимоги і запити. Незважаючи на те, що демократичні зміни в епоху постіндустріального суспільства були спрямовані насамперед на подолання подібного соціального розколу, фактор влади в його широкому розумінні і в наш час зберігає високе, а інколи і визначальне значення у формуванні і підтримці соціальної рівності. Тому в цій частині дослідження ставиться за мету проаналізувати фактори, під впливом яких відбувалася якісна зміна політичного класу як суспільного прошарку.

Формування політичного класу нової генерації у країнах ЦСЄ зумовлене рядом факторів. По-перше, характером зміни авторитарного режиму; по-друге, процедурою люстрації, яка була застосована щодо представників комуністичної влади; по-третє, запровадженням виборчої системи, яка принципово змінила процеси рекрутації представників правлячого класу всіх рівнів; по-четверте, процесами приватизації, які уможливили формування класу власників, які безпосередньо впливають на процеси формування політичних рішень у державах ЦСЄ.

Роль політичного класу в процесі трансформації авторитарного режиму. У країнах ЦСЄ саме «установчі» вибори, які відбулися у 1989–1990 рр., стали переломним моментом у процесі трансформації еліти. Вперше доступ до владних ресурсів отримали люди, які не лише нелояльно ставилися до влади, а й відкрито з нею боролися. Спочатку ці групи були нечисельні, але їх роль у подальшому розвитку країн ЦСЄ була визначальною. Зміни у принципах формування еліти, зокрема перехід до відкритих виборів на конкурентній основі, істотно змінив структуру політичного класу країн ЦСЄ. Завдяки цьому держава втратила контроль над формуванням еліти. Саме в цей період став повноцінним такий канал формування еліти, як вибори. При цьому саме інтелігенція стала основним каналом репродукування нових кадрів у правлячий клас у країнах ЦСЄ. Водночас слід звернути увагу на той факт, що політичні трансформації розпочалися з ідеології реформування соціалізму: надання йому «людського обличчя», економічної ефективності та соціальної справедливості. Саме під цими лозунгами реформатори прийшло до влади. Але потім вони швидко змінили реформістсько-соціалістичну ідеологію на ліберальну. За Г. Доманським «будь-який центр проринкових реформ, який виникав після 1989 р., був результатом ініціативи правителів»¹. Але майже завжди успіх реформаторських ініціатив залежав від

поведінки мас, які влаштовували акції протесту з політичними та соціальними вимогами, висловлювали підтримку на виборах, підтримуючи ініціативи правлячих партій.

Крім того, принциповим моментом став перехід до повноцінних виборів як до основного способу формування регіональної еліти. Так, у Польщі внаслідок виборів до Сейму 4 червня 1989 р. всі місця (161) відповідно до домовленостей «круглого столу» були здобуті «Солідарністю». Правляча партія (ПОРП) втратила всі (33 з 35) місць, їх здобули кандидати так званого «національного списку», за яким лідери країни того часу йшли без конкурентів: вони не отримали необхідних 50% голосів. Тут «Солідарність» здобула всі, крім одного, місця. У серпні 1989 р. польський парламент затвердив кандидатуру Т.Мазовецького — одного з активістів «Солідарності» як прем'єр-міністра країни. Наприкінці 1990 р. на президентських виборах перемогу здобув лідер «Солідарності» Л.Валенса.

В Угорщині також під тиском опозиції посилювалися дискусії між урядом та опозиційним «трикутним столом». Під тиском опозиції центральний комітет правлячої Угорської соціалістичної робітничої партії у 1989 р. погодився на вибори чотиріпартійного керівництва країни. Тим самим була досягнута угода про мирний перехід до демократії. На виборах, проведених у березні — квітні 1990 р., перемогу здобули праві та центристи. Вони мали абсолютну більшість в першому постсоціалістичному парламенті. При цьому сильними виявилися позиції лібералів, представлених двома партіями (вільними демократами та молодими демократами), які здобули 29% місць у парламенті і стали основною опозиційною силою. Соціалісти, представлені колишніми комуністами, зібрали 9% голосів. Колишня ж правляча Угорська соціалістична робітничка партія та соціал-демократи не змогли здобути чотиривідсотковий бар'єр і до парламенту не потрапили.

У Чехословаччині антикомуністичні демонстрації розпочалися восени 1989 р. і були продовженням «оксамитових революцій» у Польщі та Угорщині. Уряд пішов на серйозні поступки в питаннях свободи пересування, звільнення засуджених дисидентів тощо. Зрештою, прем'єр-міністр розпочав переговори з лідерами «Громадянського форуму» — об'єднанням опозиційних сил. Результатом стала згода влади на створення нового уряду за участю опозиції, на відмову від усіх законів, які давали переваги комуністам. Також унаслідок проведених президентських виборів на

чолі держави став В.Гавел — лідер «Громадянського форуму», президентом Федеральної асамблеї (парламенту) став А.Дубчек — лідер комуністів-реформаторів. Також у червні 1990 р. в Чехословаччині відбулися парламентські вибори. Перемогу здобула опозиція. Ліберальні сили («Громадянський форум» в Чехії та словацький рух «Громадськість проти насилля») зібрали 47% голосів, сформувавши парламентську більшість, вступивши в коаліцію з християнськими демократами. Тобто особливістю Чехословаччини, як і Польщі, була помітна роль саме організованого групового дисидентського руху, на відміну від пострадянських республік.

Отже, у визначенні вектора соціальної трансформації, її форм та темпів ключову роль відіграв політичний клас. Його значення у постсоціалістичних країнах значно більше, ніж у решті країн світу, оскільки постсоціалістичні країни запроваджували т. з. «навздогінну модель» розвитку. Також це зумовлено рядом об'єктивних чинників, зокрема відсутністю організованих груп, які б виражали інтереси певних соціальних прошарків (за винятком Польщі), та нерозвиненістю громадянського суспільства. Усе це визначило вирішальну роль політичного класу у процесі трансформації. При цьому основною рушійною силою трансформаційних перетворень стали, з одного боку, представники опозиції всередині компартій — прагматики, ідеологи та менеджери, з іншого боку, найбільш активні представники опозиції — інтелігенція. Також очевидно й те, що саме інстинкт самозбереження перед навалюючим визриваючим колапсом влади змушував представників правлячих партій змінювати свої погляди, реорганізуючи суспільно-політичну систему згори.

За твердженням О.Шкаратана та В.Ільїна, «у всіх країнах Східної Європи у тих чи інших пропорціях перепліталися два процеси. З одного боку, наростання потенційного вибуху в масах, а з іншого — еволюція світогляду і стратегії правлячої еліти. Майже повсюди боротьба у верхах за вибір курсу відбувалася під потужним тиском масових вуличних демонстрацій, мітингів, появою незалежних ЗМІ та опозиційних організацій. Страх втратити контроль над назриваючою бурєю робив номенклатуру гнучкішою, чутливішою до голосу вулиці»². Е.Ханкіс саме в той час зробив висновок: перетворення кадрів колишньої еліти в новий клас може виявитися найкращою гарантією найбільш безпечного, швидкого та мирного переходу від комунізму до капіталізму; це дозволить перетворити головних опонентів ринкових реформ в їх союзників³.

Саме за таким сценарієм і розвивалися події у постсоціалістичних країнах. Причому реальної альтернативи корпусу людей — представникам комуністичної номенклатури фактично у країнах ЦСЄ не виявилось. Власне дисидентський рух не був кузницею кадрів, які б становили альтернативу номенклатурі компартії. Винятком була лише Польща, де в 80-х рр. під захистом «Солідарності» і костьолу сформувалися досить впливові й потужні інтелектуально опозиційні групи. Певною мірою помітною силою став дисидентський рух Чехословаччини, хоча як альтернативна сила вони виступали недовго.

Люстрація як фактор оновлення політичного класу. У політологічних словниках люстрація (з лат. *lustratio* — очищення через жертвоприношення) — це принцип, який увійшов у сучасну політичну практику ряду країн і пов'язаний із заходами, спрямованими на безвідмовне виключення з активного державного життя і діяльності осіб, які обіймали в минулому керівні посади в тих чи інших партійно-державних системах.

У країнах ЦСЄ (Угорщина, Чехія, Естонія, Латвія, Румунія) особлива процедура перевірки осіб, які обіймають відповідальні державні посади, а також кандидатів на ці посади на предмет їх належності (в минулому) до керівництва комуністичних партій, служб державної безпеки чи співпраці з цими службами. Люстрація проводиться на основі спеціальних законів, як правило, особливими органами (напр., в Угорщині — це комітети, які обираються парламентом у складі трьох суддів)⁴. Якщо у ході люстрації встановлюються факти співпраці з тоталітарним режимом, особі надається вибір між добровільною відставкою (зі збереженням таємниці виявлених фактів) і примусовою відставкою (з публічним обнародуванням компрометуючої інформації).

Політологи сходяться на думці, що найкраще процес люстрації було проведено у Чехословаччині. Перехідний процес у Чехословаччині відрізнявся від подібних процесів в інших країнах ЦСЄ саме люстрацією. В той час, як інші колишні соціалістичні країни вершили політичну справедливість через суди (з дуже незначною кількістю звинувачувальних вироків), Чехословаччина, а згодом Чеська Республіка, обрала несудовий підхід. Закон про люстрацію, який був прийнятий у цій країні 4 жовтня 1991 року, припинив свою дію 31 грудня 2000 року, оскільки на той час повністю виконав покладені на нього завдання. Однак протягом дев'яти років його дії (фактично — шести, бо в останні три роки він майже

не застосовувався) колишні партійні функціонери, офіцери колишньої комуністичної таємної поліції та їхні колаборанти були повністю виведені з верхніх ешелонів цивільних служб, судової системи, органів прокуратури, нової служби безпеки, директорського складу державних підприємств, управлінських апаратів Центрального банку, залізниці, вищих академічних посад, їм було перекрито шлях до полковничих та генеральських посад в армії.

Проте люстрацією не були охоплені кандидати та депутати вищого законодавчого органу, а також міністри колишнього комуністичного уряду. Укладачі закону про люстрацію виходили з того, що він не має бути інструментом помсти, а лише захисним механізмом нової крихкої та кволої демократії. Тому вищий політичний клас був оновлений лише частково.

В Угорщині постсоціалістичний уряд прем'єр-міністра Йозефа Анталла ще до перших вільних виборів створив так звану «Історичну комісію», завданням якої було виявлення та недопущення у владні органи осіб, які були причетні до терору проти угорського народу під час придушення Угорського антикомуністичного повстання 1856 року. Членів цієї комісії призначав міністр юстиції. Внаслідок застосування цього заходу в Угорщині дійсно до влади не допускалися колишні комуністи, однак внаслідок того, що в Угорщині демократичний транзит набув ознак «революції — еволюції», у владі лишилося багато представників донедавна правлячого класу. Водночас особливість Угорщини в тому, що нові політичні сили реформи проводили послідовно і відносно безболісно, внаслідок чого мали високий рівень легітимності в суспільстві.

У Польщі ще до падіння влітку 1993 року уряду Ханни Сухоцької до Сейму було внесено шість різних законопроектів про люстрацію. На нинішній момент діє положення, що ніхто не може бути позбавлений права претендувати на будь-які посади в органах державного управління чи законодавчому органі, але всі повинні складати люстраційні подання про співпрацю з колишніми органами безпеки. У разі подання неправдивих даних про своє минуле кожна посадова особа може бути відсторонена від виконання своїх обов'язків Люстраційним судом. Уже двічі обпiкся на цьому відомий лівий польський політик Юзеф Олекси, який з причини неправдивих люстраційних свідчень у 1995 році позбувся посади голови уряду, а згодом і крісла голови парламенту.

Типовим явищем для країн ЦСЄ 90-х років була так звана «дика люстрація». Прикладами «дикої люстрації» є комуністифобія

у Чехії середини 90-х років або випадок у Польщі, де колишній публіцист газети «Жечпосполіта» Броніслав Відлштайна розмістив в Інтернеті список з 240 тисяч колишніх працівників спецслужб та їх інформаторів. Вибухнув гучний скандал, оскільки в списку значаться прізвища відомих публічних осіб (включно, скажімо, з популярним актором Даніелем Ольбрихським), що, зрештою, спричинило політичну кризу в країні.

Аналізуючи способи рекрутації правлячого класу в країнах Центрально-Східної Європи, переконаємося, що багатство і знатне походження не є гарантією отримання влади. Вищі позиції в соціальних інститутах зазвичай займають найбільш талановиті, ініціативні, освічені люди, які мають добрі організаторські здібності. Однак можливості для отримання цих якостей розподіляються нерівномірно. У країнах сталої демократії завдяки вертикальній мобільності суспільства і політична система підтримується у відносно спокійному стані. Тим часом як у країнах молодшої демократії система вертикальної мобільності не відпрацьована. Це спричиняє періодичні політичні кризи — найчастіше урядові та парламентські.

Крім перерахованих вище чинників, важливу роль у процесах оновлення політичного класу у країнах ЦСЄ відіграв *фактор приватизації*.

Польща. Нагадаємо, що економічні реформи, які привели до ринкової економіки, розпочалися у Польщі на початку 1980-х рр. з прийняттям Закону про державне підприємство (1981 р.). Внаслідок прийняття цього закону підприємства ставали незалежними, на уряд же поклялася функція створювати і ліквідовувати підприємства. На кінець 1980-х рр. роль керівництва підприємств істотно послабилася на користь зростання менеджменту та робітничих рад. Після «оксамитової революції» 1989 р. та зміни влади постало питання приватизації державних підприємств та прискореної зміни форм власності. Поряд з цим у 1990 р. робітничим радам було надане право накладання вето на проекти приватизації, які не задовольняли трудовий колектив. Проте робітничі ради не схилилися до приватизації власних підприємств, оскільки це означало їх власну ліквідацію.

Приватизацію у Польщі планувалося здійснити у два етапи: корпоратизація, тобто перетворення державного підприємства в акційне товариство; продаж акцій підприємства приватним власникам. Пік приватизації припав на 1991 р. Проте на той час у Польщі

не вистачало національного капіталу, який би брав участь у приватизації. По-друге, приватизація нашттовхнулася на ряд скандалів, пов'язаних зі зловживанням і порушенням законів у процесі приватизації. Тому приватизація була фактично призупинена і відновлена у 1996 р. Приватизація проводилася переважно через ліквідацію підприємств (тобто ліквідовувалися підприємства, які діяли неефективно). Покупцями таких підприємств або їх частин ставали дрібні фірми, організовані колишніми співробітниками підприємства. Також у Польщі використовувалася «приватизація капіталу». Цей тип приватизації застосовувався до добре функціонуючих державних підприємств, коли до 50% акцій підприємства продавалися приватним власникам. Приватизація через ліквідацію підприємств проводилася також і в аграрному секторі. У 1996 р. у Польщі розпочалася й ваучерна приватизація, коли ваучери підприємств вільно продавалися усім бажаним по 20 злотих (8 дол. США).

Угорщина також активно просувалася до ринку ще в період соціалізму. Тому до приватизації, яка розпочалася після «оксамитової революції», ця країна виявилася найбільш готовою з-поміж колег по колишньому соціалістичному блоку.

Розпочалася приватизація, в ході якої через аукціон продавалися підприємства роздрібної торгівлі, громадського харчування і побутового обслуговування. Крім того, в Угорщині відбувалася спонтанна приватизація, коли з 1988 р. підприємствам було дозволено перетворюватися в акціонерні товариства без втручання у цей процес уряду. Цей метод приватизації застосовувався переважно щодо великих підприємств.

Також в Угорщині, починаючи з 1990 р., відбувалася приватизація активів. Створена у 1990 р. державна агенція управління майном спрямувала усі свої зусилля на пошук, насамперед, іноземців, зацікавлених у покупці державних підприємств. Також відбувалася самоприватизація, коли у 1991 р. 404 підприємства були викуплені менеджерами.

Поряд з перерахованими формами приватизації в Угорщині мала місце й ліквідація, коли на продаж виставлялися державні підприємства-банкрути. Проте через відсутність коштів в угорців внаслідок приватизації 85% приватизованого майна дісталося іноземцям.

Чехословаччина. Трансформація власності у цій країні розпочалася вже у 1990 р., коли було прийнято ряд законів, які регулювали

цей процес. Спочатку мала приватизація передбачала участь у ній лише громадян країни, але з 1992 р. до неї були допущені й іноземці. Відтак вже всередині 1992 р. 45,9% роздрібно́ї торгівлі перейшло до приватних власників. Велика приватизація в Чехословаччині, а потім у Чехії відбувалася шляхом ваучеризації. 4500 підприємств були приватизовані протягом наступних років. Кожен громадянин міг купити один ваучер, який не міг бути потім переданий в інші руки. Загалом 80% громадян країни отримали ваучери, однак 72% з них передали їх у розпорядження інвестиційних фондів.

Розпад Чехословаччини призвів до того, що процеси приватизації в двох республіках продовжувалися самостійно. Чехія дотримувалася ваучерного методу, Словаччина перевагу надала прямому методу приватизації. Проте словацькі підприємства виявилися не надто привабливими для іноземних інвесторів: лише 10% іноземних інвестицій, спрямованих у Чехословаччину, дісталися словакам.

Тобто процес первинного нагромадження капіталу у країнах ЦСЄ відбувався по-різному. Основним шляхом став шлях формування великих і середніх власників знизу, тобто через зростання дрібних підприємців, проникнення іноземного бізнесу на територію цих країн, конвертацію попередньої правлячої еліти (партійна номенклатура та менеджери) своїх політичних та адміністративних ресурсів у капітал. Проте протягом 1990-х рр. майже всі великі підприємства були попросту закриті. Основна проблема, з якою зіштовхнулися країни ЦСЄ — нестача капіталу, тому усі ці країни пішли шляхом створення сприятливого клімату для іноземних інвестицій. Саме завдяки масштабним західним інвестиціям Угорщина, Польща, Чехія і дещо пізніше — Словаччина були включені у сучасну транснаціональну класову структуру. Загалом до 2000 р. у Польщі іноземні інвестиції становили 40,5 млрд дол. США, Угорщині — 20,5 млрд (1652 дол. на людину), Чехії 18,7 млрд (968 дол. на людину). Для порівняння Україна за цей же період отримала лише по 4 дол. США іноземних інвестицій на душу населення.

Інший шлях формування політичного класу — номенклатурний. Сутність його полягає в тому, що члени правлячої еліти (у нашому випадку — соціалістичної) можуть за нових умов конвертувати свої адміністративні, політичні, інтелектуальні та соціальні ресурси в приватний капітал (політичний капіталізм). Це забез-

печує їм перехід з поля номенклатури у інше соціокультурне поле буржуазії. У постсоціалістичних країнах соціалістична номенклатура, включаючи менеджерів державних підприємств, взяла курс на організоване перетворення в клас буржуазії, зумівши при цьому утримати процеси трансформації в своїх руках. Так, у процесі трансформації під контролем номенклатури виявилися основні активи, що забезпечило не ринковий, а номенклатурний спосіб розподілу державної власності за принципом наближення до влади.

Неформальні зв'язки завжди відіграють велику роль у бізнесі будь-якої країни. Проте у постсоціалістичних країнах вони склалися в умовах адміністративної системи, тому виник феномен призначених буржуа, якими виступали часто не самі представники номенклатури, а члени їх родин. Номенклатурній моделі формування великої та середньої буржуазії сприяла відносна ізоляція від процесів приватизації іноземного капіталу, який через відсутність інституціоналізованих ринкових економік неохоче йшов у ці країни.

Головними суб'єктами номенклатурної приватизації були топ-менеджери підприємств. Вони часто використовували свої зв'язки для отримання привілейованого доступу до інформації про конкурентів, до об'єктів, що приватизуються, для маніпуляцій з метою їх знецінення, що дозволяло їм купувати об'єкти за символічні ціни. Таким чином бізнес-еліта з'явилася внаслідок фактичної роздачі державної власності чи її придбання за символічну ціну. О.Шкаратан та В.Ільїн такий спосіб приватизації визначають як соціально-інституційне інструментальне стимулювання початкового нагромадження капіталу⁵.

У Польщі суть цього процесу полягала в тому, що колишня політична еліта мала можливість маніпулювати правилами та приписами з метою сильного заниження цін на об'єкти, що приватизуються. Відсутність відкритих конкурсів та зовнішніх інвестицій створювало для такого конвертування особливо сприятливі умови. Незадоволення, яке викликали ці процеси в суспільстві, змусили польський уряд, сформований після перших установчих виборів, утворити міністерство приватизації для контролю розподілу державної власності та блокування процесів переведення фондів приватизації в приватні фірми менеджерів⁶. Проте вже на той час значна частина продуктивного капіталу країни перейшла в руки інсайдерів.

В Угорщині менеджери першими скористалися можливістю-ми Закону про трансформацію підприємств (1988 р.) і почали

скупувати акції за заниженими цінами. Тому на етапі «спонтанної приватизації» менеджерам вдалося розробити підприємства (закон дозволяв продавати підприємства, дорожчі 400 тис. дол. США) і скупити їх акції ще до приватизації. Поширеною стратегією номенклатурної приватизації було створення навколо державного підприємства ряду дочірніх підприємств чи партнерських приватних фірм, куди перекачувалися державні фонди. Вже на середину 1990-х рр. близько 40% державних підприємств мали навколо себе приватні компанії, куди менеджери перевели в середньому 10% фондів своїх підприємств⁷. Тобто в цих країнах в період переходу до капіталізму партійні кадри змогли перетворити свої політичні активи в економічний капітал і влитися в клас власників, склавши приблизно 1/5 членів так званої «нової господарської еліти». При цьому Чехія вважається країною-винятком, яка уникла номенклатурної приватизації.

Наступний етап номенклатурного шляху — формування бізнесу, який тісно пов'язаний з державою, і вміла конвертація політичних ресурсів в економічний капітал. У ряді країн ЦСЄ нова буржуазія виявилася тісно пов'язаною з владою, звідси тісне переплетіння бізнесу та політичної еліти. Так, у Польщі наприкінці 1990-х рр. 40% компаній повністю належали державі, 1/3 — частково, рештка були повністю незалежними. При цьому простежується така логіка — чим більша компанія, тим більша її частка належить державі. Така структура власності штовхала політиків у бізнес як членів ради директорів, а бізнесменів змушувала шукати особисті контакти з політиками, тому що успіх їх фірм багато в чому залежав від політичної підтримки і державних рішень⁸. Номенклатурний шлях соціальної трансформації інколи пов'язаний з появою специфічної групи великих власників, який прийнято називати олігархами. Проте в країнах ЦСЄ, незважаючи на наявність номенклатурної капіталізації економіки, її реальні масштаби не такі великі, як у пострадянських республіках. У досліджуваних країнах порівняно незначна частина колишніх партійних функціонерів змогла тією чи іншою мірою зберегти засоби влади та впливу. На відміну від пострадянських республік, соціалістична номенклатура цих країн здебільшого перейшла в приватний або державний бізнес. Так, у Польщі ця цифра становила 45%, в Угорщині — 37,9%, тим часом як у політику перейшло в Угорщині 8%, у Польщі — 6,6% представників соціалістичної номенклатури⁹. Отже, наведені дані свідчать, що у країнах ЦСЄ

не відбулося зрощення політичного класу та бізнес еліти, що знизило загалом рівень корумпованості та олігархізації влади в цих країнах.

Як відбувається відбір політичних лідерів? Добре відомо, що з тих людей, які рекрутуються на нижчі рівні правлячої еліти, дуже незначний відсоток попадає нагору. Проблема відбору осіб на вищі керівні посади у всі часи і у всіх країнах була однією з ключових, оскільки впливала на стабільність режиму і стабільність в країні. Великим досягненням сучасної демократії є регулювання потенційних конфліктів, пов'язаних з передачею політичних посад, яка відбувається шляхом всенародний виборів. У парламентських системах партії відбирають лідерів, а виборці, голосуючи, визначають вагу партії в парламенті, який, своєю чергою, визначає прем'єра. У країнах ЦСЄ, як відомо, в парламентах діють парламентські коаліції, що спричиняє часті урядові кризи і зміни урядів. В окремих випадках у постсоціалістичних країнах застосовується номенклатурний принцип підбору і розстановки кадрів. Проте дедалі поширюються і зміцнюються механізми контролю за діями політичного класу з боку громадськості. Зокрема, цю роль активно виконують ЗМІ, громадські організації, громадські ради при органах державної влади тощо. Крім того, відпрацьовані механізми парламентського контролю, зокрема дні уряду, парламентські слухання. Важливим фактором, який стримує владу, є діяльність опозиції. Також у країнах ЦСЄ завдяки наявності парламентаризму уряди, які працюють неефективно, можуть бути відправлені у відставку через застосування вотуму недовіри. Щодо глав держав, а це у країнах ЦСЄ зазвичай президенти, то у кожній з них існує процедура імпичменту, яку можна застосувати проти президента у відповідних випадках. Іншим важливим елементом є незалежна судова система, змагальність партій, багатоманітність незалежних від держави ЗМІ.

Водночас слід зазначити, що прихід до влади неможливий без створення спеціальних структур, які б забезпечували перемогу своїх претендентів. Такими інститутами стали політичні партії. Відтак з переходом до політичного плюралізму саме політичні партії стали поставниками кадрів до політичного класу. При цьому у країнах ЦСЄ з'явилося багато партій неідеологічних (catch-all party), а також тих, що проголошували популістські цінності, завдяки чому стали маловідмінними одна від одної. Також слід зазначити, що у більшості країн ЦСЄ реальний вплив мають лише

парламентські партії. Партії ж, які не потрапляють до парламенту, втрачають як реальну вагу, так і більшість свого електорату, сходячи згодом з політичної арени. Важливою ознакою країн ЦСЄ є те, що партії часто створюються під конкретних лідерів. При цьому ідеологія має другорядне значення. Проте слід зазначити, що після застосування пропорційної виборчої системи з підвищенням обмежувальних бар'єрів кількість парламентських партій у країнах Вишеграда істотно скоротилася. Так, у Польщі парламентські вибори, які проводилися за пропорційною системою, у 1993 році до парламенту привели 8 політичних партій, у 1997 році — 6, у 2001–6, у 2005 році — 5. У Словаччині парламентські вибори 1998 року привели до парламенту 6 партій, 2002 року — з 25 партій-кандидатів до парламенту потрапило лише 7, у 2006 році — 6. У Чехії в 1998 році до парламенту потрапило 5 партій, у 2002 році — 5, у 2006 році — 5. Водночас, всупереч прогнозам про скорочення кількості партій у постсоціалістичних країнах загалом їх чисельність не зменшується. Так, кількість партій, які брали участь у виборах у Чехії, зросла з 17 до 20, у Словаччині до 25, в Угорщині лишилося сталим 19¹⁰. Тобто поза межами парламенту залишається велика кількість партій, що не додає стабільності у регіоні. Проте очевидним є той факт, що партії є єдиним соціальним ліфтом для інкорпорації у політичний клас.

¹ Domanski H. *On the Verge of Convergence: Social Stratification in Eastern Europe*. — Budapest, 2000. — P.477.

² Шкаратан О.И., Ильин В.И. *Социальная стратификация России и Восточной Европы: сравнительный анализ*. — М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006. — С. 282.

³ Див.: Там само. — С. 282.

⁴ Брусіловська О.І. *Посткомуністичні трансформації країн Східної Європи*. — Одеса: Астропринт, 2007. — С. 142–144.

⁵ Див.: Там само. — С. 363–364.

⁶ Див.: Poznanski K.Z. *Privatization of the Polish Economy: Problems of Transition // Soviet Studies*. — 1992. — Vol. 44. — P.643–649.

⁷ Див.: Frydman R., Myrphy K. // Rapaczynski A. *Capitalism with Comrade's Face*. — Budapest: Central European University Press, 1998. — P.132–135.

⁸ Див.: Korczynski M. *The Second Generation of Democratic Elites in Eastern and Central Europe // Polish Sociological Review*. — 2000. — № 1. — P.131.

⁹ Див.: Шкаратан О.И., Ильин В.И., *Вказана праця*. — С. 293.

¹⁰ Див.дет.: Зеленько Г.І. *«Політична матриця» громадянського суспільства (досвід країн Вишеградської групи та України)*. — К., 2007. — С. 269–270.